

ІНФОРМАЦІЙНА КУЛЬТУРА ВИКЛАДАЧА ЯК ФАКТОР СУБ'ЄКТ-СУБ'ЄКТНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

INFORMATIONAL CULTURE OF A TEACHER AS A FACTOR OF SUBJECT-SUBJECTIVE INTERACTION IN THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

У статті автор окреслює коло питань, які визначають роль інформаційної культури викладача в освітньому середовищі. Звертається увага на види взаємодії викладача та студента в освітньому середовищі: суб'єктно-суб'єктна взаємодія; суб'єктно-об'єктна взаємодія. Зауважується, що суб'єкт-суб'єктні відносини передбачають взаємний та плідний розвиток особистості як студента, так і викладача у процесі їхнього спілкування і спільної діяльності. Закцентовано увагу на інноваційних процесах в освіті: йдеться не лише про розробки і впровадження нововведень, а й про пізнання та перетворення інформаційного середовища, що характеризується набуттям комплексу компетенцій, ціннісних орієнтацій, інформаційної культури тощо. Схарактеризовано інформаційну культуру викладача як частину загальної культури, що визначає якісну характеристику життєдіяльності в інформаційному середовищі з метою цілеспрямованого та креативного використання новітніх технологій у подальшій професійній діяльності.

Ключові слова: інформаційна культура, культура викладача, суб'єкт-суб'єктна взаємодія, освітнє середовище, інформаційне середовище.

В статье автор определяет круг вопросов, которые характеризуют роль информационной культуры преподавателя в образовательной среде. Обращается внимание на виды взаимодействия преподавателя и студента в образовательной среде: субъектно-субъектное взаимодействие; субъектно-объектное взаимодействие. Отмечается, что субъект-субъектные отношения предполагают взаимное и плодотворное развитие качеств личности как студента, так и преподавателя в процессе их общения и совместной деятельности. Акцентировано внимание на инновационных процессах в образовании: речь идет не только

о разработке и внедрении нововведений, но и о познании и преобразовании информационной среды, которая характеризуется обретением комплекса компетенций, ценностных ориентаций, информационной культуры и тому подобное. Охарактеризована информационная культура преподавателя как часть общей культуры, которая определяет качественную характеристику жизнедеятельности в информационной среде с целью целенаправленного и креативного использования новейших технологий в дальнейшей профессиональной деятельности.

Ключевые слова: информационная культура, культура преподавателя, субъект-субъектное взаимодействие, образовательная среда, информационная среда.

In the article the author outlines a range of issues that determine the role of teacher's informational culture in the educational environment. Attention is drawn to the types of a teacher-student interaction in the educational environment: subject-subject interaction; subject-object interaction. It is noted that the subject-subject relations provide for the mutual and fruitful development of the individual qualities of both the student and the teacher in the process of their communication and joint activity. The emphasis is made on the innovative processes in education: not only on the development and implementation of innovations, but also on the knowledge and transformation of the information environment, characterized by the acquisition of a complex of competencies, value orientations, information culture, etc. The information culture of a teacher is described as a part of the general culture, which determines the qualitative characteristic of life in the information environment aimed at purposeful and creative use of modern technologies in their further professional activity.

Key words: informational culture, teacher's culture, subject-subjective interaction, educational environment, informational environment.

УДК 13.001.76

Хомяковський Ю.Л.,
старший викладач кафедри математики, фізики та комп'ютерних технологій
Вінницького національного аграрного університету

Хомяковська Т.О.,
викладач кафедри української та іноземних мов
Вінницького національного аграрного університету

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Інноваційність розвитку освіти – постійні нововведення в діяльність навчально-виховних закладів, у навчально-виховний процес – є тією нагальною потребою, без задоволення якої вона втратить взаємозв'язок із життям, загубить свій творчий потенціал, перетвориться в рутинну справу, не потрібну ані суспільству, ані особистості. Життя вимагає інтенсифікації пошуку, експериментування, введення новітніх технологій, застосування нових засобів навчання. Разом із тим реалізація цих вимог не може здійснюватись хаотично, безсистемно, непродумано й без урахування того педагогічного досвіду, який у минулому призводив до відомих, а в багатьох випадках і до видатних педагогічних успіхів. У ряді підходів цей досвід не втратив свого значення нині [10].

Розвиток форм інноваційної освіти – це лише частина загального процесу придбання практикою людської діяльності інноваційного характеру. Будь-який інноваційний процес вимагає оволодіння інформаційними ресурсами і комунікаційними технологіями. Проблема полягає не в тому, щоб оволодіти сумарним набором таких технологій, проблема в тому, щоб побудувати правильну систему їх використання відповідно до стратегії того чи іншого розвитку. Інноваційна освіта, як відомо, – модель освіти, що орієнтована переважно на максимальний розвиток творчих здібностей і створення сильної мотивації до саморозвитку індивіда на основі добровільно вибраної «освітньої траєкторії» (сфери, напряму, рівня, послідовності освіти, типу навчального закладу

і т. ін.) та сфери професійної діяльності. Нині виникає об'єктивна необхідність створення системи інноваційної освіти, початковим пріоритетом якої має стати формування вільної і відповідальної особи, здатної конструктивно працювати в проблемних групах і ситуаціях, демонструючи професійну компетентність із соціальною відповідальністю, що володіє належним світоглядом і етичною свідомістю, інноваційними здібностями і творчою інноваційною діяльністю [12, с. 13].

Природа інформаційної культури як галузі прикладного етичного знання сягає перехресного міждисциплінарного дискурсу, який виник на ґрунті осмислення зміни у стрімкому технологічному вдосконаленні засобів передачі та ретрансляції інформації. Починаючи із середини минулого сторіччя, людину почали бентежити моральні аспекти наслідків науково-технічного прогресу. Сучасна ситуація в освіті позначена дискусіями про права інтелектуальної власності, приватності інформації, ролі Інтернету, який не лише стрімко розвивається, але й надшвидкими темпами примножує свою аудиторію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Сьогодні світове наукове співтовариство активно займається запровадженням принципів інформаційної етики в практику через інтеграцію її основних постулатів у навчальний процес широкого кола фахівців найрізноманітніших галузей. В українській науці інформаційна етика майже не представлена і зазвичай ототожнюється з дотичними галузями знання, тим самим унеможлиблюється впровадження її принципів у практику нашого суспільства [8, с. 1].

Інформаційні процеси в різноманітних галузях суспільного життя, в т.ч. і в освіті («інформатизація освіти», «інформаційні технології», «інформаційний ресурс» тощо), розглядають у роботах такі науковці, як О. Тофлер, М. Хайдеггер, Д. Белл, Дж. Мартін, Л.Мемфорд та ін. Дещо раніше цієї проблематики торкались В. Вернадський та М. Бердяєв, П. Сорокін та Л. Гумільов, М. Глушков тощо [10]. Дослідження проблем формування інформаційного суспільства репрезентовані роботами українських дослідників: Б. Головка, С. Дятлова, Н. Костенко, С. Макєєва, О. Личковської, А. Ракітова, В. Хмелько, Є. Швеця, В. Щербини та ін. авторів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження проблеми інформаційного суспільства передбачає розгляд багатьох аспектів означеної проблеми, але актуальним, на нашу думку, є на сьогодні проблема інформаційної культури у суб'єкт-суб'єктній взаємодії викладача та студентів в освітньому середовищі. Саме суб'єкт-суб'єктний підхід уможлиблює урівноваження позиції викладача та студента. Крім того, суб'єкт-суб'єктні відносини передбачають

взаємний та плідний розвиток якостей особистості як студента, так і викладача у процесі їхнього спілкування і спільної діяльності. Цього можна досягти саме через інформаційний простір з урахуванням основних аспектів інформаційного простору та інформаційної культури викладача.

Мета статті полягає у висвітленні основних питань, які визначають роль інформаційної культури викладача в освітньому середовищі, виокремленні інформаційної культури викладача як частини загальної культури, що визначає якісну характеристику життєдіяльності в інформаційному середовищі з метою цілеспрямованого та креативного використання новітніх технологій у подальшій професійній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Термін «інформаційна культура» виник у 70-х рр. ХХ ст. на позначення раціональної, ефективної організації інтелектуальної діяльності людей. Говорячи нині про інформаційну культуру, мають на увазі інформаційну систему сучасного (постіндустріального, інформаційного) світу. Розроблення поняття «інформаційна культура» пов'язане з науково-технічною революцією другої половини ХХ ст. та парадигмальними зрушеннями в мисленні, філософії та науці загалом [11, с. 413].

Тоді як поняття «спілкування» наскрізно просякнуте ціннісно-культурологічними характеристиками, поняття комунікації в сучасному світі носить більш інструментальний характер, а одним з його визначальних компонентів є інформація. Підтвердженням цього феномену слугує дослідження наступних концепцій: ідеї безпосереднього спілкування між людьми через щиросердний діалог М. Бубера, розрізнення інструментальної та екзистенціальної комунікації К. Ясперса, подолання монологізму комунікації через щиросердний діалог, метою якого є «зустріч» (О. Больнов) та розділення персоналістичного та індивідуалістичного в концепції Е. Муньє. Для плеяди згаданих мислителів ХХ століття ядром комунікативного потенціалу спілкування людини завжди був «Інший», через призму якого «Я» могло побачити себе. Увага акцентується на глибині людського виміру комунікації, спілкування розглядається як універсальна основа буття [8].

Під час навчання мають місце три види взаємодії, кожна з яких створює свої характерні впливи на процес навчання: суб'єктно-суб'єктна взаємодія (викладач-студент як суб'єкт навчання); суб'єктно-об'єктна взаємодія (викладач-студент як об'єкт навчання). Необхідною передумовою будь-якої взаємодії є деяка всезагальність об'єктів, що дає можливість забезпечити певний канал зв'язку. Завдяки цьому каналу, який виконує роль системоутворювального зв'язку в момент взаємодії, виникає деяка нова цілісність, нова система, яка може бути або дуже короткочасною, або дуже

стабільною. При цьому в такому каналі зв'язку взаємодіючі системи обов'язково ототожнюються, тоді як на полюсах створеної єдиної взаємодіючої системи залишається та область властивостей і параметрів вихідних взаємодіючих систем, які зберігають якісну специфіку цих систем [13].

Значним фактором інноваційного розвитку освіти (а в результаті й економіки) можна вважати також інноваційну спроможність вищої школи, її можливість адаптуватися до мінливого середовища функціонування через розвиток, а також готовність виконувати свою місію на основі творчого усвідомлення цілей освітньої діяльності й активного використання наукового знання про свій розвиток.

Загальна ефективність інноваційного процесу багато в чому визначається тим, яким чином його основні суб'єкти взаємодіють між собою як елементи колективної системи створення і використання знань. Тому одним із ключових завдань державної політики має бути задоволення кадрових потреб сучасної економіки і формування нового мислення в суспільстві на базі об'єднання інтелектуальних та матеріально-технічних ресурсів сфери науки і вищої освіти [10].

Встановленню ролі інформації в житті людини слугує аналіз сучасного суспільства через призму концепцій другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст., а саме суспільства постіндустріального, інформаційного, технотронного. Ознаками настання інформаційної епохи можна вважати низку змін, що дали змогу говорити про нову світоглядну парадигму людини інформаційної доби, що підтверджується фундаментальним дослідженням інформаційного суспільства, зокрема: теорією постіндустріального суспільства Д. Белла, згідно з якою все менш помітною стає межа між обробкою інформації та комунікацією; концепцією Е. Тоффлера, позначеною приматом знання, освіти, інформації, та інформаціоналізмом М. Кастельса (новою універсальною соціальною структурою та новим способом соціального розвитку). Основні риси суспільства інформації та технологій сьогодні – це симулятивність як симптом втрати дійсності Ж. Бодрійяра, злиття соціального, економічного і політичного в комунікативному процесі М. Маклюєна, утвердження ризику як одного з умонастроїв інформаційної епохи У. Бека, отруєння технологіями Дж. Нейсбіта [8, с. 8].

Інноваційний розвиток освіти є відповіддю на потреби інформаційного суспільства, де інтелект, знання людини, її науковий, освітній та культурний рівень постають як стратегічний ресурс суспільно-історичного поступу. Впровадження інновацій в освіту є завданням стратегічного значення. Традиційна освіта вже не в змозі задовольнити потреби інформаційного суспільства. Вона не встигає за часом, запізнюється з нововведеннями, надто

повільно реагує на наукові досягнення, важко розпізнає й впроваджує новітній соціально-практичний і загальнокультурний досвід. Зберігаючи загальні освітні і культурні традиції, традиційна освіта забезпечує стабільність суспільного поступу в той час, як впроваджуючи прогресивні нововведення, інноваційна освіта готує своєрідний прорив у невідоме, виховує творчу особистість, здатну переступити горизонт наявного знання й кинути виклик майбутньому. Саме тому, розглядаючи перспективи освіти ХХІ століття, вчені й педагоги все більш наполегливо говорять про необхідність її модернізації на основі інновацій, опрацьованих вітчизняним, європейським і світовим педагогічним досвідом.

Інноваційна освіта стосується не лише розроблення і впровадження нововведень – нового змісту, нових педагогічних технологій, але й процесу всебічного реформування освіти, якісних змін у способах діяльності особистості та стилі її життя. Інноваційна система ґрунтується на засвоєнні способів діяльності людини в незнайомій ситуації, наданні досвіду творчої самостійної діяльності та створення умов для зростання і розширення особистого досвіду [12, с. 5]. Трактуючи поняття «інформаційна нерівність», О. Лобовікова [7] розглянула її як новий вид соціальної нерівності, що означає нерівність у доступі до інформації, до інформаційних ресурсів, до накопиченого в суспільстві знання. В Україні, як і в багатьох інших країнах, інформаційна нерівність визначена низьким рівнем інформатизації, низькою якістю, малою пропускну здатністю мереж зв'язку, відсутністю високошвидкісних мереж. Вищезазначене деякою мірою визначає низький рівень комп'ютерної грамотності українського суспільства, що не дозволяє забезпечити високі темпи впровадження нових інформаційних технологій у життя різних соціальних груп.

Інформаційну культуру розглядають через осмислення поняття «інформаційна компетентність». Інформаційну компетентність учителя О. Нікулочкіна [9, с. 8] визначає як складну інтегральну професійну якість, що виявляється в інформаційній діяльності, формується й розвивається в процесі пізнання та перетворення інформаційного середовища, характеризується набуттям комплексу компетенцій, ціннісних орієнтацій, інформаційної культури, досвідом діяльності.

Термін «інформаційна культура» складається із двох самостійних понять. У сучасній педагогіці існує чимало визначень інформаційної культури, котрі взаємодоповнюють одне одного або відображають лише окремі аспекти цього явища, оскільки науковці використовують різні підходи до трактування цього поняття. Група дослідників, які представляють «гуманітарний напрям», вважають інформаційну культуру елементом культури особистості (Т. Демиденко, М. Жалдак, О.Значенко,

А. Коломієць та інші); комплексною характеристикою діяльності людини, її особистісних і професійних якостей, детермінованих суспільною та професійною діяльністю, визначальним чинником якої є всебічна інформатизація (Г. Вишинська, Л. Морська, О. Романишина тощо); мультикультурою, особливим видом культури, що інтегрує два макрокомпоненти: загальнолюдську культуру та спеціалізовану культуру (О. Хмельницький). Науковці, представники «кібернетичного напрямку» (О. Барановська, О. Ільків, А. Столяревська та інші) вважають, що інформаційна культура – це вміння користуватися інфосферою, тобто сукупністю інформації, інформаційної інфраструктури, суб'єктів, які здійснюють збір, формування, розповсюдження та використання інформації, а також системи регулювання суспільних відносин, що виникають при цьому.

А. Клименко визначає інформаційну культуру майбутнього педагога як сформовані в процесі навчальної діяльності під час адаптації до динамічних умов життєдіяльності в інформаційному суспільстві знання, навички та вміння знаходити, отримувати, аналітично опрацьовувати, систематизувати і передавати інформацію, цілеспрямовано та креативно використовувати новітні технології в подальшій професійній діяльності [5, с. 9].

Інформаційна культура – частина загальної культури, що визначає якісну характеристику життєдіяльності людини в інформаційному середовищі; знання, вміння і навички використання комп'ютерних технологій, технічних засобів і методів для одержання, обробки і передавання інформації, які характеризуються рівнем інформаційної і комп'ютерної грамотності; здатність творчого підходу до сприйняття і перероблення інформації; сталі моральні, етичні й психологічні позиції під час використання та оцінювання інформації, що стосується окремих особистостей і суспільства в цілому [14, с. 103].

Р. Гуревич у понятті «інформаційна культура» виокремлює взаємопов'язані та взаємозумовлені компоненти: когнітивний, алгоритмічний, операційно-змістовий, комунікативний, ціннісно-рефлексивний, світоглядний [2, с. 42]. Інші науковці пропонують таку структуру інформаційної культури фахівця: 1) *мотиваційний компонент* – інтерес до інформаційної діяльності, прагнення до творчого опрацювання інформації та налагодження інформаційних зв'язків, потреба створення інформаційних продуктів з використанням ІКТ; 2) *когнітивний* – сукупність знань, що відображають систему понять і методів інформатики, знання ІКТ, їх можливостей для розв'язання професійно практичних завдань; 3) *алгоритмічний* – застосування раціональних способів розумової діяльності, опрацювання даних та інформаційного обміну; 4) *операційно-діяльнісний* – оволодіння прийомами

і способами інформаційної діяльності, практичні вміння та навички, пов'язані з одержанням, зберіганням, передаванням і обробленням інформації, загальні та специфічні вміння роботи з даними; 5) *комунікативний* – принципи і правила поведінки та спілкування особистості в інформаційних і комунікаційних системах; 6) *ціннісно-рефлексивний* – життєві установки, оцінки, ідеали та ставлення до інформаційної діяльності, здатність розуміти власні можливості пошуку й опрацювання інформації, виробленість власної позиції, прагнення до самоактуалізації та саморозвитку в інформаційній діяльності; 7) *емоційно-вольовий* – наполегливість, цілеспрямованість і володіння собою в ситуаціях пошуку та перетворення інформації, прояв вольових зусиль під час виконання інформаційних процесів; 8) *світоглядний* – знання й уявлення про інформаційну картину світу в гіпотезах і теоріях, про сутність інформації та інформаційних процесів, роль ІКТ [6, с. 47].

Цілі, завдання, зміст та ефективність освітньої діяльності щодо формування інформаційної культури характеризуються: інформаційною (комп'ютерною) грамотністю; інформаційною компетентністю; інформаційним ціннісно-змістовним компонентом; інформаційною рефлексією; інформаційною культуро творчістю [4, с. 49].

Дослідники виокремлюють також такі компоненти інформаційної культури: мотиваційно-особистісний, гносеологічний та процесуально-діяльнісний. *Мотиваційно-особистісний* компонент передбачає розуміння важливості практичного застосування інформаційних технологій на рівні особистісних переконань, наявність творчої ініціативи для розвитку професійно значимих якостей, переконаність у необхідності планування власної інформаційної діяльності та володіння інформаційно-аналітичними вміннями, усвідомлення потреби в програмах професійного самовдосконалення і значимості інформаційних технологій для розвитку учнів. Він також ґрунтується на чітко вираженій мотивації використання цих технологій у навчанні та майбутній професійній діяльності, критичності у виборі електронних дидактичних засобів залежно від конкретної навчальної ситуації, впевненості в можливостях комп'ютерних технологій для ефективного вивчення дисциплін, креативності як провідній характеристиці особистісного підходу до застосування електронних засобів навчання у професійній роботі; *гносеологічний* – передбачає знання базових понять (культура, інформація, інформаційне суспільство, інформаційна культура учителя), самостійне визначення передумов розвитку інформаційної культури молоді, розуміння суті інформаційних процесів, засад пошуку, зберігання, аналізу та передачі інформації, обізнаність щодо інформаційних можливостей мережі Інтернет, закономірностей

розвитку комп'ютерних технологій, застосування сучасних інформаційних технологій у навчально-виховному процесі та їхнього впливу на розвиток особистості, поінформованість про можливості використання комп'ютерних технологій для професійного самовдосконалення, обізнаність у сучасних електронних засобах навчання, з'ясування переваг застосування інформаційних технологій для ефективного вивчення дисциплін, креативне використання комп'ютерних технологій у навчально-виховній діяльності; *процесуально-діяльнісний* – базується на систематичній роботі над розвитком умінь, необхідних для формування власної інформаційної культури, готовності до використання інформаційних технологій на практиці, а також плануванні інформаційної діяльності, передбаченні та аналізу її результатів, застосуванні стандартних прийомів пошуку, систематизації, аналітичного опрацювання, зберігання та передачі інформації, впровадженні сучасних електронних дидактичних засобів у процес вивчення дисциплін. Крім того, цей компонент передбачає володіння основними навичками користувача комп'ютера, технічними вміннями застосовувати можливості мережі Інтернет, уміння працювати з мультимедійними навчальними програмами, текстовими редакторами, електронними таблицями, технологіями мультимедіа в практичній роботі, а також здатність до творчого використання електронних засобів навчання у професійній діяльності [5, с. 9].

Висновки. Таким чином, інформаційна культура викладача – частина загальної культури, що визначає якісну характеристику життєдіяльності людини в інформаційному середовищі; знання, вміння і навички використання комп'ютерних технологій, технічних засобів і методів для одержання, обробки і передавання інформації, які характеризуються рівнем інформаційної і комп'ютерної грамотності; здатність творчого підходу до сприйняття і перероблення інформації; стали моральні, етичні й психологічні позиції під час використання та оцінювання інформації, що стосується окремих особистостей і суспільства в цілому. Формування інформаційної культури характеризують: інформаційна (комп'ютерна) грамотність; інформаційна компетентність; інформаційний ціннісно-змістовний компонент; інформаційна рефлексія; інформаційна культуротворчість. Транслюючи через себе функції загальної культури, інформаційна культура виконує роль системоутворюючого елемента: без неї неможлива ні світоглядна, ні людинотворча (освітня) діяльність. Структурно інформаційне середовище включає в себе інформаційний потенціал, інформаційні ресурси та інформаційну інфраструктуру, від рівня розвитку та функціонування яких в цілому залежить рівень розвитку суспільства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бабенко Т.В. Формування інформаційної культури майбутніх учителів історії у процесі професійної підготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук ; Кіровоград, держ. пед. ун-т ім. В.Винниченка. Кіровоград, 2008. 20 с.
2. Гуревич Р.С. Інформаційна культура – важлива складова загальної культури особистості. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми* : зб. наук. пр. : у 2-х ч. ; редкол. : І.А. Зязюн (голова) та ін. Київ ; Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2004. Ч. 1. С. 42–47.
3. Демчина Л.І. Вища бібліотечно-інформаційна освіта в сучасній Україні: формування документологічної складової : автореф. дис. ... канд. наук з соц. Комунікацій ; Харк. держ. акад. культури. Харків, 2008. 20 с.
4. Каракозов С.Д. Информационная культура в контексте общей теории культуры личности. *Педагогическая информатика*. 2000. № 2. С. 41–55.
5. Клименко А.О. Формування інформаційної культури майбутніх педагогів у навчальній діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 ; Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2010. 20 с.
6. Литвин В.А. Формування інформаційної культури майбутніх архітекторів у професійній підготовці вищого навчального закладу : дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. Львів, 2016. 248 с.
7. Лобовікова О.О. Інформаційна нерівність як соціологічна проблема : автореф. дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.04 ; Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. Харків, 2007. 22 с.
8. Миролюбенко Г.А. Інформаційна етика в просторі сучасних комунікативних процесів (філософсько-етичний аналіз) : автореф. дис. ... канд. філософ. наук; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2011. 14 с.
9. Нікулочкіна О.В. Розвиток інформаційної компетентності вчителя початкових класів у системі післядипломної освіти : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 ; Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2009. 20 с.
10. Олійник А.І. Інформаційні технології як основа і засіб реалізації інноваційних процесів в сучасній освіті : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.10 ; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2008. 20 с.
11. Пархоменко О. Сутність інформаційно-комунікативної культури особистості в контексті проблематики філософії освіти. *Гілея: науковий вісник*. 2013. № 75. С. 413–416.
12. Скубашевська О.С. Філософія інноваційного розвитку освіти в умовах становлення інформаційного суспільства в Україні : автореф. дис. ... канд. філософ. наук; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2010. 31 с.
13. Суб'єктно-об'єктна взаємодія. Дидактика нової школи. URL: https://pidruchniki.com/73666/pedagogika/subyektno-obyektna_vzayemodiya
14. Шеховцова В.И. Актуальность проблемы формирования информационной культуры у младших специалистов. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти* : зб. наук. пр. Харків : Українська інженерно-педагогічна академія, 2006. Вип. 12. С. 102–109.